

РОЗДІЛ 11

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/88>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

PROBLEM ISSUES OF DEFINITION OF SUBJECTS OF INTERNATIONAL LAW

Бодейко В.А., студентка III курсу*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Суб'єкти будь-яких правовідносин є основним елементом цих правовідносин. Права й обов'язки, що виникають у них, і створюють самі правовідносини, саме тому надзвичайно важливим є визначення та дослідження суб'єктів тих чи інших правовідносин.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних тем міжнародного права – визначення його суб'єктів. Проблемні питання у цій сфері часто стають перешкодою в реалізації багатьох прав. Недостатнє розуміння того, хто може виступати суб'єктом міжнародного права, відсутність чітко визначеного переліку таких суб'єктів, закріплення їхніх можливостей все це стає перешкодою у здійсненні належним чином міжнародних відносин.

Для реалізації належним чином поставлених завдань автор спочатку розкриває суть та ознаки, притаманні усім суб'єктам міжнародного права. Зокрема, під суб'єктами міжнародних відносин автор пропонує розуміти учасників, правовий статус яких регулюється нормами міжнародного права.

Далі у статті автор досліджує держави як основні суб'єкти міжнародного права, зокрема так звані складні держави – федерації та їхні суб'єкти. Також розглядається правовий статус і правосуб'єктність фізичних осіб як суб'єктів міжнародного права, охарактеризовані неурядові організації як учасники міжнародних відносин, розкрита проблема визначення транснаціональних корпорацій як суб'єктів міжнародного права, а також проаналізовані такі суб'єкти міжнародного права, як складні та невизнані держави.

Загалом автору вдається повною мірою розкрити поняття суб'єктів міжнародного права й окреслити проблеми, що виникають у зв'язку із реалізацією ними своїх прав та обов'язків.

Ключові слова: суб'єкт міжнародного права, держава, фізична особа, міжнародна правосуб'єктність, невизнані держави, транснаціональні корпорації, неурядові організації.

The subjects of any legal relationship are the main element of this legal relationship, the rights and obligations that arise in them and create the legal relationship itself. That is why it is extremely important to identify and study the subjects of certain legal relationships.

This article is devoted to one of the current topics of international law - the definition of its subjects. Problematic issues that arise in this area often become an obstacle to the realization of many rights. Insufficient understanding of who can act as a subject of international law, the lack of a clearly defined list of such subjects, the consolidation of their capabilities, all become an obstacle to the proper implementation of international relations.

In order to properly implement the tasks, the author first reveals the essence and features that are inherent in all subjects of international law. In particular, under the subjects of international relations, the author proposes to consider participants whose legal status is governed by international law.

Further in the article the author explores states – as the main subjects of international law, and the positive point is that the author analyzes not only the usual states, but also explores the so-called complex states – the federation and its subjects, revealing problematic issues that arise when recognizing them as subjects of international law. Also, the article examines the legal status and legal personality of individuals – as subjects of international law, describes non-governmental organizations as participants in international relations, reveals the problems of defining transnational corporations as subjects of international law, as well as analyzes such subjects international law as a complex state and unrecognized state.

In general, the author manages to fully disclose the concepts of subjects of international law and outline the problems that arise in connection with the exercise of their rights and responsibilities.

Key words: subject of international law, state, individual, international legal personality, unrecognized states, transnational corporations, non-governmental organizations.

Постановка проблеми. У науці міжнародного права сьогодні немає єдиного підходу до визначення суб'єктів міжнародного права, адже нормативно не закріплено, хто може виступати суб'єктами у міжнародних відносинах і якою правосуб'єктністю наділений кожен із них. Через це і виникають суперечки, як у теорії, так і на практиці. І якщо в колі теоретиків це лише сприяє появі нових ідей і не спричиняє негативних наслідків, то на практиці призводить до невизнання певних угод, оскільки вони укладені не належним суб'єктом, або неможливості співробітництва, оскільки не визначено чи має суб'єкт право на нього.

Огляд наукових публікацій і стан дослідження теми. Загальним теоретичним питанням визначення суб'єктів міжнародних відносин присвячено чимало наукових праць. Так наприклад, М.О. Мельничук, Н.С. Кучерук, К.В. Степаненко неодноразово досліджували фізичних осіб як суб'єктів міжнародного права, Є.І. Григоренко й О.Г. Безродній аналізували народи та нації, що борються за самовизначення, як суб'єктів міжнародного права, У. Ільницька розкривала сутність неурядових організацій в аспекті їх міжнародної правосуб'єктності, Ю.С. Дзявун

досліджувала місце транснаціональних корпорацій серед суб'єктів міжнародного договірної права.

Метою дослідження є аналіз проблематики та розкриття особливостей суб'єктів міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, визначення суб'єктів тих чи інших правовідносин є одним із основних завдань будь-якої галузі права. За загальним правилом, суб'єктами правовідносин вважаються учасники цих відносин (можуть бути як індивідуальними, так і колективними), які наділені певними правами й обов'язками (правосуб'єктністю) та використовують їх, вступаючи у ці відносини [1, с. 90].

Виходячи з цього поняття, можна сказати, що під суб'єктами міжнародних відносин слід розуміти учасників, правовий статус яких регулюється нормами міжнародного права. Не можна говорити, ніби усі суб'єкти міжнародного права наділені рівними правами й обов'язками.

Серед ознак, якими наділені суб'єкти міжнародного права, виділяють:

– здатність володіти правами й обов'язками міжнародного характеру;

- можливість їх здійснювати;
- можливість і здатність породжувати норми міжнародного права;
- можливість і здатність нести відповідальність за порушення міжнародних норм.

Однак В.М. Лисик вважає, що не кожен суб'єкт міжнародного права може бути наділений вищепереліченими ознаками, проте він не позбавляється статусу суб'єкта міжнародного права, а просто бере участь в окремих міжнародних правовідносинах, здебільшого за допомогою інших суб'єктів міжнародного права. До таких суб'єктів можна віднести фізичних осіб, юридичних осіб, певні державні утворення [2, с. 72].

Отже, перейдемо до аналізу окремих суб'єктів міжнародного права. Так, вважається, що первинними, основними та найбільшими за обсягом їх прав та обов'язків суб'єктами міжнародного права є держави. На думку багатьох науковців, причиною виникнення міжнародного права як такого стала необхідність врегулювати певні відносини між державами. Це зумовлено насамперед тим, що кожна держава наділена суверенітетом, і усі вони є рівними між собою, тобто не існувало якоїсь «вищої» організації, яка б могла регулювати відносини цих держав. Саме тому і виникло міжнародне право для врегулювання відносин між державами у їх зовнішніх відносинах. Крім того, як відомо, держави володіють універсальною правоздатністю, що не має обмежень за предметом правового регулювання і часом, і це відрізняє їх від інших суб'єктів міжнародного права.

Отже, держава як суб'єкт міжнародного права характеризується такими ознаками, як:

- 1) суверенітет;
- 2) територія;
- 3) населення;
- 4) влада.

Державний суверенітет – це властиве державі верховенство на своїй території та його незалежність у сфері міжнародних відносин, яким наділяється держава з моменту її виникнення. Як вбачається зі ст. 3 Міжамериканської конвенції про права й обов'язки держав 1933 р., «політичне існування держави не залежить від його визнання іншими державами. Навіть ще не визнана держава має право захищати свою цілісність і свою незалежність».

Ще однією обов'язковою ознакою не лише для визнання держави як суб'єкта міжнародного права, а й загалом для існування є наявність території. Відповідно до Заключного акту Народи з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. держави зобов'язані поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони утримуються від будь-яких дій, не сумісних із цілями та принципами Статуту ООН, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави.

Постійною та невід'ємною ознакою держави є населення. Як вбачається зі Статуту ООН, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, а також Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., народи є суб'єктом права на самовизначення. У силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

Також однією з основних ознак держави є публічна влада, оскільки держава в міжнародно-правовому розумінні є єдністю влади та суверенітету.

Звісно, держави як суб'єкти міжнародного права наділені відповідними правами й обов'язками. Так, держави як суб'єкти міжнародного права мають право укладати договори. Ці договори можуть стосуватися як загального співробітництва цих держав, так і співробітництва в окремих галузях (наприклад, договори про правову допомогу). Крім того, держави мають право на підтримання зв'язків

з іншими суб'єктами (це можуть бути дипломатичні, консульські зв'язки тощо).

Щодо обов'язків держави як суб'єкта міжнародного права, то можна сказати, що вони є дещо ширшими, ніж права. Так, наприклад, держави зобов'язані дотримуватися міжнародних норм, стандартів, правил, а також вимог усіх міжнародно-правових актів, учасниками яких вони є. Головним обов'язком держав – суб'єктів міжнародних відносин є дотримання процедури мирного врегулювання спорів, що виникають на міжнародній арені. Від цього обов'язку походять і інші, наприклад, утримання від втручання у внутрішні та зовнішні справи одна одної, підтримання держави-агресора тощо [3, с. 105].

У науці міжнародного права прийнято поділяти держави на прості та складні. Простими є унітарні держави, вони виступають як єдиний, цілісний суб'єкт міжнародного права. Складними державами називають союзні, найбільш поширеною формою яких є федеративні. Саме з такими державами і виникають труднощі у визнанні їх суб'єктами міжнародного права, адже, як відомо, федерація складається з республік, штатів, земель, кантонів та інших за найменуванням одиниць, що мають певну самостійність, і визначити, як саме повинна така держава виступати на міжнародній арені, досить складно [4, с. 177].

Так, у науці міжнародного права існують різні погляди на участь федерації та її суб'єктів у міжнародних відносинах. Наприклад, на думку Малколм Н. Шоу, федеративна держава вважається повноцінним суб'єктом міжнародного права, але питання правосуб'єктності саме суб'єктів федерації у міжнародних відносинах необхідно визначити у світлі конституції відповідної держави та її державної практики [5, с. 218].

На думку ж радянських науковців, тільки федерація може вважатися суб'єктом міжнародних відносин, а суб'єкти федерації не можуть набувати цього статусу, оскільки не наділені правом самостійно проводити зовнішні відносини. Відповідно до правової позиції деяких російських учених члени федерації зберігають певну внутрішньодержавну самостійність, але зазвичай не мають конституційного права самостійно брати участь у зовнішніх зносинах і, як наслідок, не є суб'єктами міжнародного права [6, с. 186].

М.О. Баймуратов зазначає, що складники федеративної держави (державні утворення) наділені самостійністю, оскільки вони мають власний адміністративно-територіальний устрій. Однак, на його думку, ця самостійність не означає, що вони можуть визнаватися самостійними суб'єктами міжнародного права, оскільки вони не мають суверенітету, і юридично у них відсутнє право бути суб'єктом міжнародних відносин. Проте науковець вважає, що суб'єкти федерації тією чи іншою мірою можуть здійснювати певні права на міжнародній арені, такі як укладання угод міжнародного характеру, відкриття представництв на території іншої держави тощо [7, с. 108–109].

На сучасному етапі розвитку міжнародного права актуально стає позиція науковців щодо можливості визначення окремими суб'єктом міжнародного права фізичної особи. Основою такої позиції виступає той факт, що у міжнародно-правових актах дедалі частіше закріплюється перелік суб'єктивних прав і обов'язків фізичної особи. Варто зауважити, що до ХХ ст. з цього приводу існувала категорично інша думка, і суб'єктом міжнародного права визнавали лише державу. Статус фізичної особи обмежувався лише наявністю прав та обов'язків у межах певної держави, яка вже і представляла її інтереси у міжнародних відносинах.

Однак, з огляду на існування значної кількості міжнародно-правових актів, спрямованих на захист прав і свобод людини, основними серед яких є Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про грома-

дянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р. тощо, можна констатувати факт закріплення у сучасному міжнародному праві значного кола суб'єктивних прав і обов'язків фізичної особи.

Сьогодні деякі вчені навіть прирівнюють фізичну особу за обсягом прав та обов'язків до держави як суб'єкта міжнародного права. Беззаперечним є той факт, що фізичні особи займають важливе місце серед суб'єктів міжнародного права, однак, на нашу думку, прирівнювання їх до держав є не доцільним, оскільки індивіди не можуть самостійно створювати та реалізовувати міжнародні права й обов'язки, не можуть бути учасниками міжнародних міжурядових організацій, а в Міжнародному Суді ООН їхні інтереси можуть захищати лише держави, тобто держава покликана захищати права та свободи фізичних осіб саме участю та вступом у міжнародні організації та захистом у суді. Деякі науковці відносять фізичних осіб до так званих «дестинаторів права», тобто таких, що не володіють усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, але можуть брати участь в окремих правовідносинах, урегульованих нормами міжнародного права. Така участь не є безпосередньою, а опосередковується яким-небудь іншим суб'єктом міжнародного права [8, с. 135–136].

Крім того, у науці міжнародного права постає питання щодо статусу народів і націй, котрі борються за самовизначення. Слід зазначити, що народи треба розглядати як суб'єкт міжнародного права, які мають спеціальний статус. Це пов'язано з тим, що відповідно до одного з основних принципів сучасного міжнародного права – принципу рівноправності та самовизначення народів – за всіма народами визнається право на самовизначення, тобто право вільно, без втручання ззовні визначати свій політичний статус і здійснювати свій соціальний і культурний розвиток. Проте слід констатувати, що міжнародною правосуб'єктністю володіють не всі, а лише обмежене число націй – це нації, не оформлені в держави, але такі, що прагнуть до їх створення відповідно до норм міжнародного права. Нації, які борються за свою державну незалежність, мають повну міжнародну правосуб'єктність, вони можуть вступати у відносини з іншими державами та міжнародними організаціями, направляти своїх офіційних представників для ведення переговорів, брати участь у роботі міжнародних конференцій і міжнародних організацій, укладати міжнародні договори. У процесі боротьби за незалежність нація чи народ вступає у правовідносини, об'єктом яких є головним чином питання створення суверенної держави. Шляхом реалізації народом чи нацією свого права на самовизначення вони отримують правову можливість для створення власної суверенної, незалежної держави. З огляду на те, що факт створення держави є юридично значущою подією, важливим є аспект її визнання іншими державами та міжнародним співтовариством загалом [9, с. 56].

Зі швидкоплинним розвитком міжнародних відносин між державами виникла ситуація встановлення договірних зв'язків не лише між окремими державами, але й між

суб'єктами приватно-правової сфери в особі транснаціональних корпорацій (далі – ТНК). Щодо визначення правового статусу та наділення ТНК правами й обов'язками суб'єкта міжнародного права науковці розділилися на дві групи. Перші схиляються до неможливості визначення ТНК суб'єктами міжнародного права, оскільки таке визнання підриває авторитет держави як первинного й абсолютного суб'єкта міжнародного права. Другі, навпаки, говорять про так звану «функціональну правосуб'єктність ТНК», тобто таку, що передана корпорації в обмеженому обсязі задля досягнення певних цілей, зумовлених міжнародно-правовими нормами [10, с. 92].

Беззаперечним є той факт, що первинним суб'єктом міжнародного права є держава, відповідно до цього транснаціональні корпорації володіють правосуб'єктністю щодо укладення міжнародних договорів, похідною від правосуб'єктності держави. Така позиція була закріплена й у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі «Barcelona Traction» «Light and Power Company Limited», у якому було вказано, що захист корпорації може здійснювати лише держава, за законами якої ця корпорація була створена або на території якої перебуває її адміністрація.

Отже, на нашу думку, сьогодні ще не можна говорити про повну правосуб'єктність і визнання ТНК суб'єктами міжнародного права, їх можна розглядати лише в аспекті «функціональної правосуб'єктності», в т. ч. щодо питань, які стосуються права укладання міжнародних договорів.

Висновки. Суб'єкти міжнародного права – це основний елемент міжнародних відносин. Дослідження їх правового статусу є надзвичайно важливим у науці міжнародного права. Крім того, нині з'являються нові наукові позиції та нестандартні підходи до визначення суб'єктів міжнародного права. Так, основним, первинним і головним суб'єктом міжнародного права є держава. Під державою в міжнародному праві розуміється країна з усіма притаманними їй ознаками суверенної держави. Проте не кожна країна може бути державою в міжнародно-правовому сенсі та суб'єктом міжнародного права. Держави вважаються головним суб'єктом міжнародного права не лише через наявність у них території, населення, влади, а й через наділення їх суверенітетом.

Визнання фізичної особи-індивіда суб'єктом міжнародного права є досить актуальним і дискусійним питанням. Сьогодні у міжнародному праві простежується тенденція збільшення кількості норм, присвячених правам і свободам людини. За сучасних реалій фізичні особи є самостійними суб'єктами міжнародного права, однак їх не можна прирівнювати за обсягом прав та обов'язків до таких суб'єктів, як держави. Також до особливих суб'єктів міжнародного права відносять нації, котрі борються за свою державну незалежність, оскільки вони мають міжнародну правосуб'єктність, можуть вступати у відносини з іншими державами та міжнародними організаціями, направляти своїх офіційних представників для ведення переговорів, брати участь у роботі міжнародних конференцій і міжнародних організацій, укладати міжнародні договори тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2004. 656 с.
2. Міжнародне публічне право : підручник / В.М. Репецький, В.М. Лисик, М.М. Микієвич та ін. / за ред. В.М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.
3. Леонко Т.В. Держави – основні суб'єкти міжнародного права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського* : матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М.І. Пашковський ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 103–106.
4. Беззасна Т.О. Складні держави як суб'єкти міжнародних правовідносин. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 127. С. 175–181.
5. Shaw M. *International Law*. Cambridge University Press, 2008.
6. *Международное публичное право : учебник / Л.П. Ануфриева, К.А. Бекашев, Д.К. Бякешев и др. ; отв. ред. К.А. Бекашев*. Москва : Проспект, 2013. 1000 с.
7. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право. Харків : Одиссей, 2008. 704 с.
8. Книш С.В. Фізичні особи як суб'єкти міжнародного публічного права. *Матеріали наукового семінару (ДДУВС)*. 2018. С. 135–136.
9. Безродній О.Г. Народи і нації, що борються за самовизначення, як суб'єкт міжнародного права. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 9. 2012. С. 55–57.
10. Дзявун Ю.С. Транснаціональні корпорації як суб'єкти міжнародного договірної права. *Правові горизонти*. 2018. С. 90–93.